

ԲԱՅՐՈՒՐԴՅԱՆ ՎԱՀԱՆ

ՔՐԴԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐՆ ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒԿ

Իրանական Քրդստանը, որն ընդունված է անվանել նաև Արևելյան Քրդստան, գտնվում է հյուսիսարևմտյան Իրանում՝ Փոքր Արարատից և Զագրոսյան լեռնաշղթայից հարավ-արևելք: Իրանում քրդերի թվաքանակի մասին ստույգ տվյալներ գոյություն չունեն: Վերջին տվյալներով նրանց թիվը հասնում է մոտ տասը միլիոնի: Իրանի քրդերը ցրված են Քերմանշահ, Իլամ, Արևմտյան Ադրբեջան և Քրդստան նահանգներում: Իրանական Քրդստանի քաղաքական կենտրոն է համարվում Մահաբադ (Մեհաբադ) քաղաքը, որը նաև Իրանի քրդական ազգայնականության օրրանն է: Այն գտնվում է Ուրմիա լճից հարավ ընկած շրջանում: Իրանում քրդեր են բնակվում նաև երկրի արևելքում, Թուրքմենստանին սահմանակից Խորասան նահանգում, ինչպես նաև երկրի խոշոր քաղաքներում՝ Թեհրանում, Թավրիզում և այլն: Իրանի քրդերի մոտ երկու երրորդը սուննիներ են, իսկ 27 տոկոսը՝ շիաներ: Շիա քրդերը բնակվում են մեծ մասամբ Քերմանշահում և Իլամում: Իրանաբնակ քրդերի մեծ մասը՝ 70 տոկոսը, իսլամի շաֆիական մազհաբի հետևորդ սուննիներ են: Կան նաև «ահլ-ե հաղղ» աղանդին պատկանող քրդեր, Ղադերի և Նաքշբանդի թարիքաթների հետևորդներ, ինչպես նաև սակավաթիվ եզդիներ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ընկած ժամանակաշրջանը Իրանական Քրդստանի համար բուռն իրադարձություններով, քաղաքական պայքարի վերելքներով ու վայրէջքներով հարուստ մի շրջան է:

1946 թ. ստեղծվեց պետական մի կազմավորում՝ Մեհաբադ կենտրոնով, որը հայտնի է Քրդական Ինքնավար Շրջան կամ Մեհաբադի Հանրապետություն անունով¹, որը, սակայն, ունեցավ կարճ

¹ Մեհաբադի Հանրապետության մասին մանրամասն տե՛ս Eagleton E., The Mehabad Republic, London, 1966:

կյանք, ընդամենը 11 ամիս: Դրանով հերթական ճախողման մատնվեց քրդական պետություն ստեղծելու փորձը:

1960-ական թվականներին Մոհամմադ Ռեզա շահ Փահլավիի կողմից իրականացված «Սպիտակ հեղափոխությունը» ակնառու փոփոխություններ չմտցրեց Իրանական Քրդստանում: Շահի պաշտոնական գաղափարախոսությունը խարսխված էր թունդ ազգայնականության գաղափարների վրա, որը տեղ չէր թողնում փոքրամասնությունների ազգային իրավունքների համար: Կառավարությունը շարունակում էր ցեղերի զինաթափման իր վաղեմի քաղաքականությունը, հակապետական շարժումների մեջ մեղադրվող ցեղերը և նրանց առաջնորդները ենթարկվում էին հալածանքների և այլն: Շահի կողմից Իրանի աշխարհիկացումը և նրա կողմից իսլամի բնորոշումը որպես հետադիմական ուժ՝ լրացուցիչ գործոն էին քրդական ցեղերի դժգոհության համար: Այդ բոլորի հետևանքով Իրանական Քրդստանը գտնվում էր ծայրահեղ լարված վիճակում:

1960-ական թվականներին շահական վարչակարգն ակտիվորեն աջակցում էր Իրաքի քրդերի զինված պայքարին ընդդեմ Բաղդադի վարչակարգի: Սակայն 1975 թ. Մոհամմադ Ռեզա շահը որոշեց հրաժարվել այդ աջակցությունից, և նույն թվականի մարտի 6-ին երկու երկրների միջև կնքվեց հարաբերությունների կարգավորման վերաբերյալ համաձայնագիր: 1975 թ. հունիսի 13-ին Բաղդադում ստորագրվեց նաև պետական սահմանների և բարիդրացիական հարաբերությունների վերաբերյալ համաձայնագիր: Վերջապես 1975 թ. Իրաքի հետ Ալժիրյան համաձայնագրի կնքումից հետո շահական վարչակարգն ուժեղացրեց իր բռնաճնշումները քրդերի նկատմամբ:

Իրանում քրդական ազգային շարժման նոր փուլը կապված է իսլամական հեղափոխության հետ²: Աստիճանաբար ողջ երկրում ծավալվող հակամիապետական ցույցերն ու հանրահավաքներն ընդգրկեցին նաև Իրանական Քրդստանը: Եթե մինչև 1978 թ. ամառը քրդական շրջաններում տեղի ունեցող հուզումները հիմնականում

² Stéu Franjo Butorac, *Irans revolution and the Kurds*, Review of International Affairs, Belgrade, 1980, 20 April; Shaul Bakhash, *The Reign of the Ayatollahs*, London, 1985.

ուղղված էին սոցիալական ճնշման դեմ, ապա հետագայում դրանք ավելի հստակորեն սկսեցին ընդունել քաղաքական բնույթ³: Ուշագրավ է նշել, որ քրդական հակակառավարական շարժումը ծայր առավ ոչ թե բուն Իրանական Քրդստանում, այլ երկրի ծայր հյուսիս-արևելքում գտնվող Խորասան նահանգում, որտեղ, դեռևս XVII-XVIII դարերից սկսած, բնակություն էին հաստատել իսլամի շիա դավանանքին հետևորդ քրդական ցեղեր: Այնտեղ հուզումների սկիզբ հանդիսացավ 1978 թ. հուլիսին Խորասանի կենտրոն Մաշհադ քաղաքում տեղի ունեցած ցույցը, որը տարերայնորեն սկսվեց քրդական շարժման հայտնի գործիչ Ազիզ Յուսեֆի թաղումից հետո, որը քսանհինգ տարի անցկացրել էր բանտերում: Նրա թաղումը վերաձվեց հզոր բողոքի ցույցի շահական վարչակարգի դեմ: Թեև իրանական գաղտնի ոստիկանությունը՝ ԱԱՎԱԿ-ը, եռանդուն միջոցառումներ ծավալեց՝ կանխելու համար հակակառավարական շարժումների տարածումը երկրի արևմտյան շրջաններում, այսինքն՝ բուն Իրանական Քրդստանում, սակայն դա նրան չհաջողվեց: Արդեն 1978 թ. օգոստոսին Սենենդեջում, Ռեզայեում և քրդաբնակ մյուս քաղաքներում տեղի ունեցան ցույցեր, որոնց մասնակիցները բողոքում էին ոչ միայն իրենց նյութական ու սոցիալական վիճակի վատթարացումից, այլև պահանջում էին տապալել շահական վարչակարգը⁴:

Երկրում ծայր առած հակամիապետական շարժման հետևանքով կառավարությունը որոշեց գնալ որոշ զիջումների: 1978 թ. օգոստոսին Իրանի վարչապետ Շարիֆ Իմամին հայտարարեց քաղաքական կուսակցությունների ազատ գործունեության արգելքը վերացնելու, ընտրովի կարգով քաղաքանտարկյալներին ազատ արձակելու, ինչպես նաև վտարանդիության մեջ գտնվող ընդդիմադիր գործիչներին թույլատրելու, որ վերադառնան հայրենիք: Թվով 14 արգելված կուսակցություններ ու կազմակերպություններ Իրանում վերսկսեցին իրենց գործունեությունը: 1978 թ. վերջին արտասահմանից սկսեցին վերադառնալ նաև Իրանական Քրդստանի Ժողովրդավարական կուսակցության

³ Gotlieb Y., Self Determinations in the Middle East, New York, 1982, p. 100.

⁴ Nader Entessar, The Kurds in Post-Revolutionary Iran and Iraq. Third World Quarterly 6, no. 4, October 1984, p. 923.

(ԻՔԺԿ) անդամները, այդ թվում նաև՝ վտարանդիության մեջ գտնվող հիշյալ կուսակցության ղեկավար գործիչներից Աբդ ալ Ռահման Ղասեմյուն: Աշխուժացավ նաև մյուս քրդական կուսակցությունների ու կազմակերպությունների գործունեությունը, ստեղծվեցին նորերը: Արտասահմանից քուրդ ուսանողների վերադարձը ևս նոր մղում հաղորդեց բնակչության հեղափոխական եռանդին:

Այդ օրերին Փարիզի Նոֆլ-լե-Շաթո արվարձանում հաստատված այաթոլլա հոմեյնին, որն այնտեղից ղեկավարում էր հեղափոխական շարժումներն Իրանում, հանդես եկավ քուրդ ժողովրդին ուղղված մի շարք հայտարարություններով և ուղերձներով, որոնցում շեշտում էր Իրանում բնակվող տարբեր ժողովուրդների դերը հեղափոխության հաղթանակի գործում: Բնականաբար այդ հայտարարությունները միտված էին ապահովելու քրդերի աջակցությունը շահական վարչակարգի տապալման գործում: Խոմեյնին դիմում էր նաև քրդերի կրոնական զգացումներին՝ կոչ անելով հանուն մեծ գործի դրսևորել իսլամական համերաշխություն Իրանում բնակվող բոլոր մուսուլմանական ժողովուրդների հետ: Հեղափոխության առաջնորդի այդ հայտարարություններն ու ուղերձները ոգևորությամբ ընդունվեցին իրանական քրդերի զգալի մասի կողմից, որոնք ենթադրեցին, որ հեղափոխության հետևանքով իշխանության եկած վարչակարգը կիրաժարվի շահական կառավարության վարած կենտրոնացման քաղաքականությունից և երկրի փոքրամասնություններին կտրամադրի ինքնավարություն⁵:

Սակայն Իրանական Քրդստանի ազդեցիկ կրոնական և քաղաքական գործիչների շրջանում առկա էին տարբեր մոտեցումներ հեղափոխության հետևանքով երկրում ստեղծվելիք պետական կարգի վերաբերյալ: Այսպես, եթե Սենենդեջ քաղաքից ազդեցիկ սուննի հոգևորական Ահմադ Մոֆթիզադեն կողմնակից էր իսլամական հանրապետության ստեղծմանը, ապա Մեհաբադից մեկ այլ ազդեցիկ քուրդ հոգևորական՝ շեյխ Էզադդին Հոսեյնին, աշխարհիկ պետության ջատագով էր⁶: Ինչ վերաբերում է ԻՔԺԿ-ին, ապա նա առաջ էր քաշում

⁵ Entessar N., *Kurdish Ethnonationalism*, London, 1984, p. 29.

⁶ Phillips D. L., *The Kurdish Spring. A New Map of the Middle East*, New Brunswick and London, 2015, p. 89.

հետևյալ կարգախոսը. «Ժողովրդավարություն Իրանին, ինքնավարություն՝ Քրդստանին»⁷: Ընդ որում հիշյալ կուսակցության ղեկավարությունը երկրում հեղափոխական շարժման վերելքի շրջանում, օգտվելով կենտրոնական իշխանության թուլությունից, արդեն ձեռնամուխ էր եղել իր առաջադրած դրույթի գործնական իրականացմանը: Կուսակցության կողմից ղեկավարվող քրդական զինված ջոկատներն իրենց հսկողությունն էին հաստատել Իրանական Քրդստանի տարածքների զգալի մասի, այդ թվում նաև՝ խոշոր քաղաքների նկատմամբ: Այդ վայրերում իշխանությունն իրականացվում էր հեղափոխական խորհուրդների կողմից: Քրդերենով ձայնասփռվում էին ռադիոհաղորդումներ, որոնցում կոչ էր արվում պայքար մղել հանուն իրանական պետության շրջանակներում քրդերի ազգային ինքնավարության:

1979 թ. փետրվարի 1-ին (1357 թ. բահմանի 12-ին) 15-ամյա հարկադրական վտարանդիությունից հետո Բուհոլլա Մուսավի Խոմեյնին Փարիզից վերադարձավ Թեհրան: Նույն թվականի փետրվարի 12-ին Թեհրանի ռադիոն հայտարարեց հեղափոխության հաղթանակի և շահական վարչակարգի տապալման մասին:

Հեղափոխության հաղթանակի հետևանքով Իրանում գերագույն իշխանությունը փաստորեն անցավ շիայական կրոնաքաղաքական գործիչների ձեռքը: 1979 թ. մարտի 30-31-ին երկրում անցկացվեց հանրաքվե, որը հավանություն տվեց իսլամական հանրապետության ստեղծմանը: Ապրիլի 1-ին Իրանը հայտարարվեց իսլամական հանրապետություն: Օրակարգում դրվեց սահմանադրություն ընդունելու հարցը: 1979 թ. դեկտեմբերի 2-3-ին տեղի ունեցավ նոր հանրաքվե, որը հավանություն տվեց երկրի նոր սահմանադրությանը: Նրանում շարադրված դրույթները խոր հիասթափություն առաջ բերեցին քրդական ինքնավարության կողմնակիցների շրջանում: Դեռևս 1979 թ. մարտին ԻԲԺԿ-ի անդամներից և քրդական մի շարք ազդեցիկ կրոնական և աշխարհիկ գործիչներից կազմված մի պատվիրակություն մեկնել էր Ղում քաղաք՝ հանդիպելու այաթոլլա Խոմեյնիի հետ, նրան ներ-

⁷ McDowall D., A Modern History of the Kurds, I. B. Tauris, New York, 2013, p. 261.

կայացնելու քրդերին ինքնավարություն տրամադրելու պահանջը⁸: Այդ հանդիպման ժամանակ պարզվել էր, որ քրդական հարցում կողմերը գտնվում են տրամագծորեն միանգամայն հակառակ դիրքերի վրա: Խոմենյին դավանում էր «մուսուլմանական ումմայի միասնության» տեսակետը, ըստ որի՝ բոլոր մուսուլմանները, անկախ իրենց ազգությունից, իսլամական միասնական համայնքի՝ ումմայի անդամ են և միմյանց հետ կապված են հոգևոր հարազատությամբ և ավանդույթներով⁹: Իմամն իր զրուցակիցներին հասկացրել էր, որ շիական գաղափարախոսությունը և օրենսդրությունը որպես կրոնական փոքրամասնություն ճանաչում են միայն քրիստոնյաներին, հուդայականներին և զրադաշտականներին: Այսպիսով, իսլամական պետության պաշտոնական սկզբունքը առաջնությունը տալիս էր կրոնական համայնքներին՝ հաշվի չառնելով ազգային-էթնիկական տարբերությունները, որը բնականաբար տեղ չէր թողնում ազգային փոքրամասնությունների ինքնավարության համար: Այլ կերպ ասած, Իրանի քուրդ, թյուրք, արաբ, թուրքմեն, բալուջ և մյուս իսլամադավան բնակչությունը հայտարարվում էր «իսլամական ազգի» բաղկացուցիչ մաս և ոչ թե ազգային փոքրամասնություն:

Այս բոլոր դրույթները տեղ էին գտել Իրանի Իսլամական Հանրապետության սահմանադրության մեջ: Այն ամբողջապես խարսխված էր նաև կառավարման իսլամական ձևի կամ «վելայաթ-ե Ֆադիհ» սկզբունքի վրա¹⁰: Դա նշանակում էր, որ Իրանում ժամանակակից իրավունքը ենթակա է կրոնական նորմերին, որ իրավունքի երեք հիմնական աղբյուրներից (կրոնական, սահմանադրական և աշխարհիկ օրենսդրության)՝ առաջնությունը պատկանում է իսլամական սկզբունքներին: Այլ կերպ ասած, վելայաթ-ե-Ֆադիհը պետության մեջ ղեկավար դերը ամբողջապես հատկացնում էր շիա հոգևորականությանը: Սահմանադրության մեջ Ֆարսի լեզուն և շիայական իսլամը հայտարարվում էին պաշտոնական լեզու և կրոն, իսկ արաբերենը հայտարարվում

⁸ People without a Country. The Kurds and Kurdistan, London, 1980, p. 229.

⁹ Menashri D., Khomeini's Policy toward Ethnic and Religious Minorities. In Milton J., Esman and Itamar Rabinovich etc., Ethnicity, Pluralism, and the State in the Middle East, Ithaca, New York, 1988, p. 217.

¹⁰ Տե՛ս Բայբուրդյան Վ., Իրանն այսօր, Երևան, 1999, էջ 79:

էր Ղուրանի և կրոնի լեզու: Ժխտվում էր նաև առանձին ժողովուրդների ինքնավարության գաղափարն այն հիմնավորմամբ, որ պարսիկները, թյուրքերը, քրդերը, արաբները, բալուչները, թուրքմենները և Իրանի այլ իսլամադավան ժողովուրդներն օգտվում են հավասար իրավունքներից:

Քրդերը բոյկոտեցին նոր սահմանադրության հանրաքվեն և բուն սահմանադրությունը՝ առաջադրելով ինքնավարության պահանջ¹¹: Շեյխ Էզադդին Հոսեյնին հանդես եկավ «վելայաթ-ե Ֆաղիհի» խիստ քննադատությամբ՝ նշելով, որ այն հակաժողովրդական սկզբունք է և անհարիր է իսլամի հիմնարար սկզբունքների հետ, որ այն պետությունն ուղիղ ճանապարհով կտանի դեպի բռնատիրություն¹²: Այնուհետև մեկնաբանելով ինքնավարության համար Իրանի քրդերի մղած պայքարի իմաստը՝ Էզադդին Հոսեյնին անում էր հետևյալ հայտարարությունը. «Քրդերը ինքնավարության համար պայքարել են արդեն հիսուն տարի, նրանք ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերեցին շահի դեմ մղվող պայքարին: Մենք անկախություն չենք պահանջում: Ինքնավարության և անջատողականության միջև մեծ տարբերություն կա: Մենք ցանկանում ենք կայուն կապեր ունենալ Իրանի կենտրոնական կառավարության հետ: Մենք ցանկանում ենք ապրել Իրանում»¹³:

Սակայն Իրանի շիայական քաղաքական վերնախավը գտնում էր, որ փոքր ժողովուրդների ինքնավարության գաղափարն ուղիղ «ճանապարհ է հարթում դեպի անջատողականություն»: Ուստի առաջ քաշվեց փոքր ժողովուրդներով բնակեցված շրջանների վարչական և մշակութային այսպես կոչված ինքնակառավարման սկզբունքը: Իրանի «փոքր ժողովուրդների» խնդիրներին անդրադառնալիս Խոմեյնին մշտապես օգտագործում էր հետևյալ կարգախոսը. «ինքնակառավարումը՝ այո, ինքնավարությունը՝ ոչ»:

1979 թ. մայիսին հրապարակվեց «Իրանի Իսլամական Հանրապետության ինքնակառավարվող շրջանների իրավունքներն ու պարտավորությունները» անունով կառավարության նախագիծը, որը

¹¹ McDowall D., նշվ. աշխ., էջ 263:

¹² St' u Middle East Report, no. 113, March-April, 1983, pp. 9-10.

¹³ St' u Ezzedin Hussein's Interview in MERIP Reports, no. 113 (March-April 1983), pp. 9-10.

նախատեսում էր «ոչ պարսիկ բնակչություն ունեցող առանձին շրջանների ներքին ինքնակառավարում»: Ստեղծվելու էին կառավարման տեղական մարմիններ՝ նահանգային խորհուրդներ, որոնք կոչված էին «ապահովելու կարգն ու հանգստությունը, իրագործելու օրենսդրական գործառույթներ, զբաղվելու նահանգների զարգացման հարցերով»: Թույլատրվում էր տարրական դպրոցներում, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ազգային լեզուների դասավանդումը, ինչպես նաև նրա օգտագործումը ռադիոյի և հեռուստատեսության հաղորդումների ժամանակ: Հասարակական գործունեության մնացած բոլոր բնագավառները պետք է գտնվեին կենտրոնական կառավարության հսկողության ներքո:

ԻԲԺԿ-ը և քրդական մյուս քաղաքական կազմակերպությունները կտրուկ մերժեցին քրդական հարցի լուծման նման տարբերակը: Ի դեպ, այդ նախագիծն այդպես էլ կյանքի չկոչվեց և մնաց թղթի վրա, քանի որ այն չընդունվեց նաև Իրանի այլ փոքր ժողովուրդների կողմից:

ԻԲԺԿ-ի ղեկավարությունը որոշեց երկրի նոր իշխանություններին ներկայացնել քրդական ինքնավարության պահանջի վերաբերյալ մի նախագիծ, որը բաղկացած էր երեք տարբերակներից¹⁴: Կառավարության իրավասությանն էր թողնվում այդ երեք տարբերակներից որևէ մեկին նախապատվություն տալու իրավունքը: Սակայն հիշյալ տարբերակներից երեքն էլ մերժվեցին Թեհրանի կողմից, քանի որ ինքնավարականների պահանջները չէին համապատասխանում նոր իշխանությունների սահմանած պետականաշինության իսլամական սկզբունքներին: Որպես դրա պատասխան՝ Իրանական Քրդստանում սկսվեցին հուզումներ, որոնք վերածվեցին զինված ելույթների: Իր հերթին Թեհրանի կրոնական-աստվածապետական վարչակարգն ուժեղացրեց իր հակաքրդական քաղաքականությունը՝ քրդերի դեմ կիրառելով ռազմաքաղաքական միջոցառումներ: Այդ օրերին ԻԲԺԿ կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Ղասեմլուն Իրանական Քրդստանում տիրող վիճակը գնահատեց որպես «պայթյունավտանգ»¹⁵:

¹⁴ "История Курдистана". Москва, 1999, стр. 412.

¹⁵ «Այանդեգան» (պարսկ. լրագիր), 14.06.1979:

Կառավարությունը որոշեց դիմել վճռական գործողությունների: Քրդաբնակ շրջաններ ուղարկվեցին զորքեր, որոնք սկսեցին զինաթափ անել քրդական մարտական ջոկատներին, ցրել կառավարման տեղական մարմինները՝ դրանք համարելով անօրինական, և կատարել ձերբակալություններ¹⁶: Իրադրությունն էլ ավելի սրվեց քրդերի և ազերի թյուրքերի բախումների պատճառով, որի հետևանքով եղան զոհեր, և 12 հազար քուրդ ընտանիքներ դարձան տնազուրկ: Սրվեցին նաև շիա-սուննի կրոնական հակասությունները և փոխադարձ անհանդուրժողականությունն ու թշնամանքը¹⁷: ԻԲԺԿ-ի զինված ստորաբաժանումները (փեշմերգա) «Կոմալայի» (Քրդստանի աշխատավորության հեղափոխական կուսակցություն) ֆիդայիները, մոջահեդների աշխարհագրային ուժերն ուժգին դիմադրություն էին ցույց տալիս կառավարական զորքերին ու իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի ստորաբաժանումներին¹⁸:

Կողմերի միջև ընդհարումներն ընդգրկեցին Հյուսիս-արևմտյան Իրանի մի շարք խոշոր քաղաքներ՝ Մեհաբադը, Սենենդեջը, Բոքանը, Սերդեշտը, Ուրմիան, Քամյարանը և այլն: Մի քանի քաղաքներում (օրինակ՝ Մարիվանում) քրդական ջոկատները վտարեցին կառավարության կողմից նշանակված տեղական իշխանության մարմինը՝ Իսլամական հեղափոխության խորհուրդը, և իշխանությունը վերցրին իրենց ձեռքը¹⁹:

Այդ իրադարձություններն առաջ բերեցին Թեհրանի անհանգստությունն ու տագնապը, մանավանդ որ մտավախություն կար, որ Իրաքից և Թուրքիայից քրդական ռազմական ստորաբաժանումներ կարող են անցնել սահմանը և աջակցություն ցույց տալ իրենց եղբայրակիցների զինված պայքարին:

Սրված իրադրությունը հարթելու և երկրամասի կյանքը բնականոն հունի մեջ մտցնելու նպատակով 1979 թ. հուլիսի 25-ին Մարիվան ուղարկվեց կառավարական մի պատվիրակություն՝ Իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի հրամանատար այաթոլլա

¹⁶ «Քեյհան» (պարսկ. լրագիր), 09.12.1980:

¹⁷ McDowall D., նշվ. աշխ., էջ 270:

¹⁸ Տե՛ս Չամրան Մ., Քորդեսթան, Թեհրան, 1985, էջ 45-70 (պարսկ. լեզվ.):

¹⁹ «Էթթեվաթ» (պարսկ. լրագիր), 19.07.1979:

Լահուֆիի գլխավորությամբ՝ քրդերի հետ բանակցություններ վարելու նպատակով: Սակայն կառավարությունն անընդունելի համարեց քրդերի ներկայացրած պահանջները, որից հետո իրադրությունն էլ ավելի սրվեց: Իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի ստորաբաժանումները մուտք գործեցին Մարիվան և ձեռնամուխ եղան քուրդ ինքնավարականների ձերբակալություններին²⁰:

Ձինված պայքարի հետ միաժամանակ քրդերը սկսեցին լայնորեն օգտագործել նաև պայքարի խաղաղ մեթոդները: Օրինակ, ԻԲԿ-ի, «Կոմալայի» և մի շարք այլ կազմակերպությունների կոչով հուլիսի վերջին Սենենդեջ քաղաքում տեղի ունեցավ բազմամարդ բողոքի քայլարշավ կառավարության դեմ: Քայլարշավի մասնակիցները բողոքում էին քրդաբնակ շրջանները գորքեր մտցնելու դեմ, պահանջում էին ազատ արձակել ձերբակալվածներին և դադարեցնել հալածանքները:

1979 թ. օգոստոսին քուրդ վետերան-ազգայնական գործիչ Ռահիմ Սեյֆ Ղազին մեկնեց Թեհրան՝ ազդեցիկ բարձրաստիճան հոգևորականներից մեկի՝ այաթոլլա Թալեղանիի հետ զինադադարի վերաբերյալ բանակցություններ վարելու համար: Թեև կողմերը եկան որոշակի համաձայնության, սակայն Խոմեյնին չեղյալ համարեց այդ համաձայնությունը²¹: Կառավարական զորքերի և քուրդ ապստամբների միջև վերսկսվեցին կատաղի ռազմական գործողությունները, որոնք ընդգրկեցին համարյա ողջ Իրանական Քրդստանը, այդ թվում նաև՝ նրա խոշոր քաղաքներ Փավեն, Բանեն, Սաքքիզը, Միանդոաբը, Մարիվանը, Սենենդեջը և այլն: Օգոստոսի 19-ին Խոմեյնին ջիհադ՝ սրբազան պատերազմ հայտարարեց «քուրդ խռովարարների» դեմ՝ նրանց անվանելով «շայթանի գավակներ» և «Ալլահի թշնամիներ»²²:

Ռազմական գործողությունների թեժ պահին՝ 1979 թ. օգոստոսի 26-ին, հինգ հոգուց բաղկացած քրդական մի պատվիրակություն՝ մոլլա Ռահիմ Աբբասիի գլխավորությամբ մեկնեց Թեհրան՝ մարտերը դադարեցնելու և կողմերի միջև խաղաղություն հաստատելու բա-

²⁰ «Էթթելաաթ», 25.07.1979:

²¹ McDowall D., նշվ. աշխ., էջ 264:

²² Phillips D. L., նշվ. աշխ., էջ 90:

նակցություններ վարելու նպատակով: Թեհրանում որպես բանակցող կողմ հանդես եկան այսթյուլա Թալեղանին, պաշտպանության նախարար Մուստաֆա Ջամրանը և փոխվարչապետ Սադեղ Թաբաթաբային²³: Սակայն բանակցությունները մտան փակուղի, որից հետո՝ 1979 թ. սեպտեմբերի սկզբին, կառավարական զորքերը, ժանդարմերիան, ոստիկանությունը, Իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի ստորաբաժանումները վերստին վճռական հարձակում կազմակերպեցին քրդերի կողմից վերահսկողություն սահմանած շրջանների վրա: Ընդ որում օգտագործվում էր նաև ռազմական ավիացիա:

Չդիմանալով այդ խոշոր ուժերի ճնշմանը՝ ինքնավարական շարժման ղեկավարները, այդ թվում նաև՝ ԻԲԺԿ գլխավոր քարտուղար Աբդուլ Ռահման Ղասեմլուն, կրոնական-քաղաքական գործիչ Է. Հոսեյնին և այլ քրդական ղեկավարներ խոշոր կորուստներ կրած և ապստամբների նոսրացած ջոկատների հետ բարձրացան անմատչելի լեռները՝ պարտիզանական պատերազմը շարունակելու համար²⁴: Է. Հոսեյնին սրբազան պատերազմ՝ ջիհադ հայտարարեց կենտրոնական կառավարության դեմ²⁵: Փարիզի «Լիբերասիոն» թերթը հրապարակեց Ա. Ղասեմլուի հայտարարությունը, որտեղ ասվում էր. «Մենք պատրաստվում ենք երկարատև պատերազմի, ողջ Իրանական Քրդստանում պարտիզանական պատերազմի, մենք այն մղելու ենք մինչև հաղթական վախճանը, մինչև Քրդստանին ինքնավարություն տրամադրելը ժողովրդավարական Իրանի պայմաններում»²⁶:

1979 թ. հոկտեմբերի 17-ին վարչապետ Մահդի Բազարգանի կառավարությունը Քրդստան ուղարկեց մի պատվիրակություն՝ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարար, ազգությամբ քուրդ Դ. Ֆորուհարի գլխավորությամբ՝ ապստամբների հետ բանակցություններ վարելու նպատակով²⁷:

²³ Sim R., Kurdistan: The Search for Recognition, Conflict Studies, 1980, N 124, November, p. 7.

²⁴ People without a Country, p. 230.

²⁵ Курдское движение в новое и новейшее время, Москва, 1987, стр. 249.

²⁶ “Le Riberation”, 10.09.1979.

²⁷ Nader Entessar, The Kurds..., pp. 927-928.

Քրդստանում Ֆորուհարը երկու նվագով գաղտնի բանակցություններ վարեց շեյխ Է. Հոսեյնիի և քրդական ինքնավարական շարժման մյուս ներկայացուցիչների հետ: Իրանական մամուլի հաղորդման համաձայն՝ այդ բանակցություններին մասնակցում էր նաև իրաքցի քուրդ գործիչ, Քրդստանի հայրենակցական միություն կուսակցության նախագահ Ջալալ Թալաբանին²⁸:

Բանակցությունների արդյունքները Ֆորուհարը ներկայացրեց վարչապետ Մ. Բազարգանին: Վերջինս իր կառավարության հինգ անդամների հետ մեկնեց Ղում քաղաքը, որտեղ հոկտեմբերի 21-ին տեղի ունեցավ հանդիպում Խոմեյնիի հետ: Հանդիպման ժամանակ իրանական կառավարության ղեկավարը իմամին հանձնեց քրդական ապստամբական և կրոնական այն գործիչների առաջարկները, որոնց հետ Ֆարուհարը վարել էր բանակցություններ²⁹: Միաժամանակ վարչապետը իմամին ներկայացրեց քրդական հարցի կարգավորման մի նախագիծ, որը Խոմեյնիի կողմից համարվեց ընդունելի և հաստատվեց: Հիշյալ նախագծում առաջարկվում էր Իրանական Քրդստանում իրականացնել մի շարք սոցիալ-տնտեսական բնույթի միջոցառումներ և շարունակել քրդերի հետ սկսված բանակցությունները՝ «քրդական թնջուկին» վերջնական լուծում տալու համար: Նախագծում շեշտվում էր, որ քրդական հարցը ռազմական լուծում չունի, և կառավարությունը դեմ է գեների ուժով նրա լուծման տարբերակին:

Սակայն չնայած առճակատող կողմերի միջև հարաբերությունների կարգավորման առաջընթացին՝ նախկինի պես նրանց միջև վստահության մթնոլորտը բացակայում էր, ուստի բանակցությունների հետևանքով հաստատված խախուտ զինադադարը երկուստեք պարբերաբար խախտվում էր: Քրդական կողմից առկա էին առանձին խմբեր, որոնք կամ դեմ էին կառավարության հետ բանակցություններ վարելուն, կամ տարված լինելով ռազմատենչ մղումներով, պահանջում էին զինված պայքարը շարունակել մինչև հաղթական ավարտը: Իրենց հերթին, Թեհրանից մի շարք քաղաքական և կրոնական գործիչներ թույլ էին տալիս կոշտ արտահայտություններ քուրդ ապստամբների

²⁸ «Բամդադ» (պարսկ. լրագիր), 17.10.1979:

²⁹ Nader Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, p. 37.

հասցեին: Նույնիսկ վարչապետ Մ. Բազարգանը, որը, ինչպես նշվեց, հարցի լուծման բանակցային ճանապարհի կողմնակից էր, թույլ տալով անզգուշություն, իր ելույթներից մեկի ժամանակ հայտարարեց, որ քրդերի պահանջն իրական ինքնավարությունը չէ, այլ պարզապես նրանք ցանկանում են անջատվել Իրանից³⁰: Որպես այդ հայտարարության պատասխան՝ քրդական շարժման մի շարք ծախս կենտրոնամետ և ազգայնական ֆրակցիաների խմբավորումներ («Կոմալա», «Ռըզգարի» և այլն) իրենց սադրիչ ելույթներով ձգտում էին էլ ավելի բորբոքել թշնամանքը, ուժեղացնել ռազմական գործողությունների թափը և ձախողել բանակցությունները կենտրոնական կառավարության հետ³¹:

1980 թ. մարտին ԻԲԺԿ-ը նախագահ Աբուլ Հասան Բանիսադրի անունով ուղարկեց մի բաց նամակ, որտեղ կոչ էր արվում կրկին նստել բանակցությունների սեղանի շուրջը և քրդական հարցը լուծել խաղաղ ճանապարհով: Իր պատասխան նամակում, նշելով քրդերի առաջարկած մի շարք ընդունելի պայմանների մասին, նախագահը միաժամանակ ասում էր. «Եթե նրանք (քրդերը - Վ. Բ.) ցանկանում են ինքնավարություն Իրանի կազմում, ապա այն պետք է լինի Իսլամական Հանրապետության գաղափարական շրջանակներում: Նրանք պետք է մուսուլմաններ լինեն: Ինչպե՞ս մենք կարող ենք իսլամական հասարակության շրջանակներում ինքնավարություն տրամադրել նրանց, ովքեր իրենց պարտավոր չեն համարում ենթարկվել իսլամական օրենքին»³²:

Միանգամայն ակնհայտ է, որ Իրանի Իսլամական Հանրապետության բարձրագույն ղեկավարության ներկայացուցիչները գտնում էին, որ անկախ կամ թեկուզ ինքնավար Քրդստանը վտանգ կարող է ներկայացնել Իրանի անվտանգության ու կայունության համար, և որ քրդական շրջաններում ինքնավար ինստիտուտների արմատավորումը անխուսափելիորեն ուղի կբացի դեպի անջատողականություն: Ուստի նախագահ Բանիսադրը կտրականապես մերժեց քրդերին ինքնա-

³⁰ McDowall D., նշվ. աշխ., էջ 269:

³¹ Նույն տեղում, էջ 166:

³² "История Курдистана". стр. 418.

վարություն տրամադրելու գաղափարը: Հաղորդելով այդ մասին՝ «Էթթելաաթ» պաշտոնաթերթն իր կողմից ավելացնում էր, որ քրդերը որպես մուսուլմաններ միասնական իսլամական համայնքի՝ ումմայի անդամներ են, հետևաբար՝ պետք է գտնվեն երկրի «մահմեդական ընտանիքի» մեջ³³: Միանգամայն ակնհայտ է, որ ինքնավարության տակ Թեհրանը հասկանում էր մի բան, քրդերը՝ մեկ այլ բան: Թեհրանի համար ինքնավարությունը («խոդմոխթարի») իսլամական պետության շրջանակներում մուսուլմանական ումմայի մաս կազմող փոքրամասնություններին հատկացվող իրավունքներն էին, որոնք բխում էին Իսլամական Հանրապետության օրենքներից և գաղափարական սկզբունքներից: Մինչդեռ քրդերը ինքնավարությունը հասկանում էին ավելի լայն առումով, որն ըստ էության մոտ էր կես անկախությանը:

Այդ բոլորով հանդերձ իրանական ղեկավարությունը դեմ չէր, որ կենտրոնական կառավարությունը գնար որոշ զիջումների, և երկրի քրդաբնակ շրջաններում ապահովվեր ավելի լայն ապակենտրոնացում:

Թեհրանի հրաժարումը քրդերի կողմից առաջարկվող ինքնավարության պայմաններն ընդունելուց տարբեր մեկնաբանությունների արժանացավ ԻԲԺԿ ղեկավար մարմինների և շարքային անդամների կողմից: Նրանց միջև ծավալվեցին թեժ վեճեր, որոնք ի վերջո հանգեցրին կուսակցության պառակտմանը: Ա. Ղասեմլուի կողմնակիցները, որոնք սկզբնական շրջանում ենթադրում էին, որ ԻԲԺԿ-ը կարող է համագործակցել իսլամական կառավարության և իմամ Խոմեյնիի հետ, վերոհիշյալ իրողությունների ճնշման տակ փոխեցին իրենց տեսակետը՝ հանգելով այն գաղափարին, որ իսլամական վարչակարգի հետ համագործակցությունն անհեռանկար և անօգուտ է քրդական հարցի լուծման առումով: Ուստի Ղասեմլուն և նրա կողմնակիցները հրաժարվեցին կառավարության հետ համագործակցելու և իսլամական հեղափոխությանն աջակցելու գաղափարից՝ հակվելով զինված պայքարի ճանապարհով նպատակին հասնելու մտայնությանը:

Ղասեմլուի այդ տեսակետը կտրուկ առարկության արժանացավ ԻԲԺԿ մի քանի ազդեցիկ ներկայացուցիչների կողմից: Մասնավորա-

³³ «Էթթելաաթ», 29.05.1980:

պես կուսակցության գլխավոր քարտուղարի տեղակալ Ղանի Բլուրիանը գտնում էր, որ Ղասեմլուի որդեգրած նոր մարտավարությունը քրդական հարցն ուղիղ ճանապարհով տանում է դեպի փակուղի: Հետևաբար՝ նա համարում էր, որ անհրաժեշտ է դրսևորել ճկունություն և որոնել դրությունից ելք գտնելու նոր ուղիներ: Նրա կարծիքով անհրաժեշտ է կողորդինացնել քրդերի պահանջները իսլամական վարչակարգի գաղափարական սկզբունքներին համապատասխանեցնելու առումով: Դա նշանակում էր, որ անհրաժեշտ է շարունակել երկխոսությունը կենտրոնական կառավարության հետ և չայրել դեպի Թեհրան տանող կամուրջները:

Քանի որ վիճող կողմերը չկարողացան գալ ընդհանուր հայտարարի, Ղ. Բլուրիանը և նրա գաղափարակիցները դուրս եկան ԻԲԺԿ-ի կազմից և ստեղծեցին իրենց քաղաքական նոր կազմակերպությունը, որը կոչվեց «Իրանական Քրդստանի ժողովրդավարական կուսակցություն - IV համագումարի հետևորդներ»:

Թեհրանը չհապաղեց օգտագործել քրդերի առաջատար կուսակցության մեջ տեղի ունեցած պառակտումը: 1980 թ. կեսերին կառավարությունը հրաման իջեցրեց ուժային կառույցներին ուժեղացնել ճնշումը քրդական շրջաններում: Բանակի, ոստիկանության և իսլամական հեղափոխության պահապանների կորպուսի ստորաբաժանումները սկսեցին լայնամասշտաբ համատեղ պատժիչ գործողություններ ծավալել քրդական զինված խմբավորումների դեմ: Գործնականում Իրանական Քրդստանի բոլոր խոշոր քաղաքներն անցան կառավարական ուժերի հսկողության տակ³⁴:

1980 թ. սկսված իրան-իրաքյան պատերազմի ժամանակ Թեհրանը և Բաղդադը երկուստեք աշխատում էին քրդերին օգտագործել իրենց հակառակորդի դեմ: Սակայն միաժամանակ իրանական կառավարությունը շահագրգռված էր, որ Քրդստանում հաստատվի խաղաղություն, որը երաշխիք կհանդիսանար կայուն և անվտանգ թիկունք ապահովելու համար³⁵: Այդ հանգամանքը գիտակցվում էր նաև քրդա-

³⁴ «Քեյհան», 03.07.1980:

³⁵ Gunter M. M., The Kurds: A Modern History, Princeton, New Jersey, 2016, p. 145.

կան ղեկավար գործիչների կողմից, որոնք ենթադրում էին, որ պատերազմը կարող է կառավարությանն ավելի զիջող դարձնել, մանավանդ որ նա շահագրգռված էր քրդական մարդկային ռեսուրսներն օգտագործելու հարցով: Ուստի շեյխ Է. Հուսեյնին կենտրոնական կառավարությանն առաջարկեց բանակցություններ սկսել՝ օրակարգում ունենալով քրդերին ինքնավարություն տրամադրելու հարցերը: Իրանական կառավարությունը տվեց իր համաձայնությունը, որից հետո սկսվեցին բանակցությունները: Դրանք, անցնելով երեք փուլ, շարունակվեցին մինչև 1980 թ. դեկտեմբեր ամիսը: Այդ ընթացքում Իրանական Քրդստանում սահմանվել էր գինադադար և ռազմական գործողությունները դադարեցվել էին: Սակայն ի սկզբանե այդ բանակցությունները դատապարտված էին ձախողման, քանի որ կողմերն անզիջում էին իրենց որդեգրած դիրքորոշումներից: Քրդերը պահանջում էին, որ իրենց ինքնավար կարգավիճակը հաստատագրվի իրանական սահմանադրության մեջ, ինքնավար շրջանն ընդգրկի Իլամ նահանգից մինչև Արևմտյան Ադրբեջան նահանգը հասնող տարածքները, որպեսզի Քրդստանի Ազգային ժողովի կազմը ընտրվի ազատորեն, փակ գաղտնի քվեարկությամբ, քրդերենը հռչակվի առաջնային լեզու Քրդստանի տարածքի դպրոցներում, ինչպես նաև պաշտոնական գրագրության մեջ, Իրանի պետական բյուջեի մի մասը հատկացվի Քրդստանին՝ հետամնաց շրջանները զարգացնելու համար, կենտրոնական կառավարության կազմ ընդգրկվեն նաև քրդեր: Ինչ վերաբերում է արտաքին քաղաքականությանը, ազգային անվտանգությանն ու պաշտպանությանը և տնտեսական պլանավորմանը, ապա դրանք պետք է պատկանեն կենտրոնական կառավարության իրավասությանը: Իրանի ամբողջ տարածքում պետք է տիրապետեն հիմնարար ժողովրդավարական սկզբունքները, և գործի խոսքի և կրոնական ազատության սկզբունքը³⁶:

Այսպիսով, Թեհրանի համար պարզ դարձավ, որ քրդերի դիրքորոշումների մեջ էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել: Իրենց հերթին քրդերը ևս համոզվեցին, որ իրանական կառավարությունը նախկինի պես հրաժարվում է բավարարել իրենց՝ Իրանի Իսլամական

³⁶ McDowall D., նշվ. աշխ., էջ 281:

Հանրապետության շրջանակներում քրդերի համար ազգային ինքնավարություն ստեղծելու պահանջը: Այդ բոլորի հետևանքը հանդիսացավ կողմերի միջև առճակատման սրումը: Թեհրանը հայտարարեց, որ քրդերի պահանջներն անընդունելի են, իսկ քրդերն իրենց հերթին հայտարարեցին, որ իրենք հրաժարվում են Իրան-իրաքյան պատերազմի ռազմական գործողություններին մասնակցելուց: Այսպիսով, խախտու գինադադարը խախտվեց, և կողմերի միջև վերսկսվեցին թեժ ու արյունահեղ գինված ընդհարումները: Ընդ որում, քրդերը հիանալի տիրապետում էին լեռնային պարտիզանական պատերազմի մեթոդներին և կառավարական զորքերին ցույց էին տալիս հուժկու դիմադրություն՝ նրանց պատճառելով հսկայական զոհեր³⁷:

Թեև և՛ Իրանը, և՛ Իրաքը իրենց սահմանամերձ գոտիներում ձեռնամուխ էին լինում անվտանգությունն ապահովող միջոցառումների ստեղծմանը, որպեսզի թույլ չտան Իրանի և Իրաքի քրդերի շփումները և բացառեն մեկը մյուսին ռազմական աջակցություն ցուցաբերելու հնարավորությունը, սակայն քրդերը հաշվի չէին նստում պետական սահմանների և այսպես կոչված «սանիտարական գոտիների» առկայության հետ³⁸:

1982-1983 թթ. ընթացքում իրանական կառավարությանը հաջողվեց սահմանափակել քրդական գինված ջոկատների գործողությունները, սակայն միայն 1985 թ. վերջին կառավարական զորքերը կարողացան հետ գրավել քուրդ ապստամբների հսկողության տակ գտնվող տարածքները, օգտագործելով ռազմական ավիացիա: Քրդական ջոկատները ստիպված էին անցնել իրաքյան սահմանը և այնտեղից շարունակել պայքարը:

Ապստամբներից «մաքրված» շրջաններում իրանական իշխանություններն իրականացնում էին ոչ միայն անվտանգությունն ապահովող միջոցառումներ, այլև իսլամականացման քաղաքականություն: «Սրբազան ստեղծագործական պատերազմ» կազմակերպությունն Իրանական Քրդստանում տարածում էր իսլամական գրականություն,

³⁷ Kreyenbroek Ph. G., and Sperl S., *The Kurds: A Contemporary Overview*, London, 1992 (հղումը ըստ David L. Phillips, նշվ. աշխ., էջ 90).

³⁸ McDowall D., նշվ. աշխ., էջ 275:

դպրոցներում աշակերտներին ներշնչում էին իսլամական համերաշխության գաղափարներ և այլն: «Էթթելաաթ» թերթը, օրինակ, գրում էր, որ իրանական ժողովրդի համախմբվածության և միասնության համար երբեք լեզուն, մաշկի գույնը, ավանդույթները, մշակույթը, հոգևոր և հոգեբանական առանձնահատկությունները գործոն չեն հանդիսացել³⁹: Հիշյալ թերթը ոգի ի բռին դատապարտում էր ազգային փոքրամասնությունների կողմից ազգայնական գաղափարներով տարվելը և ազգայնականությանը տուրք տալը՝ հատկապես շեշտելով, որ իսլամը և ազգայնականությունն իրարամերժ հասկացություններ են, որ իսլամական ումմայի բնորոշ հատկանիշը մուսուլմանական եղբայրակցությունն է, և որ ազգայնականությունը գաղութատիրության հնարքն է, որ այն ստեղծել են, որ բորբոքեն ազգայնական կրքերը, պառակտեն ու թշնամացնեն ժողովուրդներին: Սակայն Թեհրանը գիտակցում էր նաև, որ երկրամասը կարիք ունի նաև տնտեսական ու մշակութային միջոցառումների իրականացման, քրդական զանգվածների կյանքի պայմանների բարելավման և նմանատիպ այլ միջոցառումների, որպեսզի քրդերը դադարեցնեն զինված պայքարը և անցնեն խաղաղ կյանքի: Իրանական մամուլում զարգացվում էր այն միտքը, որ շահական վարչակարգի ժամանակ քրդերը ենթարկվել են դաժան շահագործման, տեղական իշխանությունների սանձարժակ հալածանքների ու բռնությունների, որ նրանց իրավունքները ոտնահարվել են և այլն: Ուստի երկրի նոր իշխանությունները լի են վճռականությամբ՝ Իրանական Քրդստանում իրականացնելու սոցիալ-տնտեսական բնույթի արմատական բարեփոխումներ, ազգամիջյան հարաբերությունները դնելու առողջ հիմքերի վրա և վերջապես հասնելու քրդական հարցի քաղաքական կարգավորմանը: Հատուկ ուշադրություն էր դարձվում նաև շիականության ու սուննիականության խնդիրների վրա՝ նկատի ունենալով, որ քրդական կողմը կառավարությանը մեղադրում էր Քրդստանում կրոնական այլամերժության և անհանդուրժողականության հրահրման մեջ:

Այդ բոլորի հետ միաժամանակ, ինչպես իրանական բարձրագույն ղեկավարության ներկայացուցիչները, այնպես էլ զանգվածային

³⁹ «Էթթելաաթ», 09.03.1984:

տեղեկատվության միջոցները նրբին ձևով, իսկ հաճախ նաև բացահայտ ու կոշտ, Իրանական Քրդստանում իրադրության անկայուն վիճակի պատասխանատվությունն ամբողջապես բարդում էին քուրդ ապստամբների վրա:

1980-ական թվականներին երկիրը լարել էր իր ուժերը Իրաքի դեմ ծանր ու հյուժիչ պատերազմը շարունակելու համար, որը ոչ միայն խլում էր հարյուր-հազարավոր մարդկային կյանքեր, այլև վիթխարի նյութական վնասներ էր պատճառում Իրանին: Իմամ Խոմեյնին դեմ էր պատերազմն ավարտելուն՝ պնդելով, որ այն պետք է շարունակել մինչև հաղթական ավարտը, որն իր կարծիքով հնարավորություն կտար պատժելու Իրաքի վարչակարգի ղեկավարությանը և անձամբ նախագահ Սադդամ Հուսեյնին, որին նա անվանում էր պատերազմի հանցագործ:

1989 թ. հունիսի 3-ին՝ Խոմեյնիի մահից հետո, կարծես թե հայտնվեցին որոշ հնարավորություններ՝ քրդական հարցի բնագավառում առաջխաղացում արձանագրելու համար: Սակայն հետագա իրադարձությունները եկան վկայելու, որ իրանական կառավարող շրջանները դեռ պատրաստ չեն քրդական հարցի կապակցությամբ ձեռնամուխ լինելու նոր նախաձեռնությունների: Ավելին, միանգամայն ակնհայտ դարձավ, որ իրանական կառավարող շրջաններում «ոչ մի զիջում քրդերին» սկզբունքի կողմնակից «բազենները» ունեն կարևորագույն դիրքեր: 1989 թ. հուլիսի 13-ին քրդերի հետ բանակցություններ վարելու քրդի տակ իրանական հատուկ ծառայությունները Վիեննայում սպանեցին ԻԲԺԿ-ի գլխավոր քարտուղար Աբդ ալ Ռահման Ղասեմլուին և հիշյալ կուսակցության երկու այլ ղեկավար անձանց՝ Աբդուլլա Ղադերի-Ազարին և Մահմուդ Ֆադիլ Ռասուլին⁴⁰: Դրանով իսկ բանակցային գործընթացը ձախողվեց: Իսկ 1992 թ. սեպտեմբերի 17-ին իրանական հատուկ ծառայությունները Բեռլինում կազմակերպեցին ԻԲԺԿ-ի նոր գլխավոր քարտուղար Սադեդ Շարաֆքանդիի և նրա մի քանի զինակիցների սպանությունը⁴¹: Վերջիններս Բեռլին էին

⁴⁰ «Քեյհան», 28.07.1989; Entessar, Kurdish Ethnonationalism, p. 42.

⁴¹ Kinzer Stephen, Iran Kurdish Leader among 4 Killed in Berlin, “The New York Times”, 18 Sept. 1992. Web. 23 July 2014,

մեկնել՝ Սոցիալիստական Ինտերնացիոնալի կոնգրեսին մասնակցելու համար: 1990-ական թվականներին քրդական գործիչների քաղաքական սպանություններն ունեցան իրենց շարունակությունը: Ըստ արևմըտյան աղբյուրների հաղորդած տեղեկությունների՝ Կիպրոսի Լարնաքա քաղաքում ահաբեկչության ենթարկվեց «Կոմալայի» առաջնորդը: Քաղաքական սպանությունների թիրախ դարձավ նաև Արևմտյան Իրանը, որտեղ 1996 թ. դեկտեմբերին սպանվեց հայտնի սուննի հոգևորական, Քերմանշահի Ալ-Շաֆեի մզկիթի իմամ (աղոթքի ղեկավար) մոլլա Մոհամմադ Ռաբիեյին⁴²:

Վկայակոչելով իր անդամների և համակիրների նկատմամբ քաղաքական սպանությունները՝ «Կոմալայի» զինյալներն ակտիվացրին իրենց ռազմական գործողություններն իրանական վարչակարգի դեմ: Սակայն ԻԲԺԿ-ի և «Կոմալան» ունեին բավականին լուրջ ներկուսակցական խնդիրներ, որոնց պատճառով նրանք նշանակալիորեն թուլացան: Այդ երկու կուսակցություններն ի վիճակի չեղան նաև իրենց կուսակցական գաղափարների շուրջ համախմբելու Իրանական Քրդստանի քուրդ բնակչության մեծամասնությանը: Հիշյալ երկու կուսակցությունների միջև առաջնություն ձեռք բերելու պայքարը և նրանց ղեկավարների անձնական փառասիրական հակումները հաճախ հանգեցնում էին նրանց միջև ընդհարումների և նույնիսկ զինված բախումների: Եվ թեև 1996 թ. «Կոմալայի» և ԻԲԺԿ-ի միջև հաստատվեց զինադադար⁴³, սակայն դրանից հետո ևս նրանց թաքնված և բացահայտ առճակատումը շարունակվում էր՝ թուլացնելով նրանց երկուսին էլ:

Քրդական այդ երկու կուսակցությունների ղեկավարները, չնայած միմյանց միջև գոյություն ունեցող տարածայնություններին, համաձայնության եկան քրդական հարցին օժանդակելու խնդրանքով դիմել ԱՄՆ-ին: 2006 թ. մայիսին ԻԲԺԿ-ի առաջնորդ Մուստաֆա Հիջրին և «Կոմալայի» ղեկավար Աբդուլլա Մոհդադին Վաշինգտոնում հանդիպե-

<http://www.nytimes.com/1992/09world/Iran-Kurdish-leader-among-4-killed-in-berlin.html> (հղումը ըստ Phillips D. L., նշվ. աշխ., էջ 91):

⁴² Russel Jesse, Iranian Kurdistan, S. I. Book on Demand, 2013, Web. Phillips D. L., նշվ. աշխ., էջ 91:

⁴³ Phillips D. L., նշվ. աշխ., էջ 91:

ցին ամերիկյան բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ՝ փորձելով ստանալ ԱՄՆ-ի օգնությունը, սակայն այդ բանակցություններն արդյունք չտվեցին:

1997 թ. մայիսին քրդերը գոհունակությամբ ընդունեցին Մոհամմադ Խաթամիի ընտրությունը ԻԻՀ նախագահի պաշտոնում: Վերջինս քրդական հարցում որդեգրեց որոշ ազատականացման քաղաքականություն աշխատելով հնարավորինս թուլացնել իրանական կառավարության և քրդերի միջև տարիներով շարունակվող լարվածությունը: Խաթամին, օրինակ, Աբդուլլա Ռամազանզադեին (շիա քուրդ) նշանակեց Իրանական Քրդստանի գեներալ-նահանգապետ: Վերջինս քրդերի շրջանում շիա-սուննի հակամարտությունն ինչ-որ չափով մեղմելու համար իրեն ենթակա նահանգապետության վարչական մարմիններում մի շարք սուննի քրդերի նշանակեց բարձր պաշտոնների: Խաթամիի նախաձեռնությամբ իրանական խորհրդարանում՝ մեջլիսում, ձևավորվեց խորհրդարանական քրդական խմբավորում, որի անդամներն ընտրված էին Քրդստան և Քերմանշահ նահանգներից: Այնուհետև Սենենդեջ քաղաքի համալսարանում բացվեց քրդերենի լեզվի ուսումնասիրության բաժին և այլն⁴⁴:

Սակայն ԻԻՀ հաջորդ նախագահության թեկնածու Մահմուդ Ահմադինեժադը, դեռևս իր նախընտրական քարոզարշավի ժամանակ անդրադառնալով Իրանում քրդական հարցին, կոշտ արտահայտություններ թույլ տվեց քրդերի և նրանց առաջատար կուսակցությունների հասցեին: Ուստի քրդերը բոյկոտեցին Ահմադինեժադին և՛ 2005 թ. հունիսին, և՛ 2009 թ. հուլիսին տեղի ունեցած նախագահական ընտրություններում⁴⁵:

XXI դարի հենց արշալույսին Իրանում քրդական շարժման մեջ նկատվեցին նոր տեղաշարժեր: Նախ՝ 2005 թ. «Ժողովրդավարություն Իրանին, ինքնավարություն Քրդստանին» կարգախոսը փոխարինվեց «Քրդերին ազգային իրավունքներ ժողովրդավարական և դաշնային Իրանի շրջանակներում» կարգախոսով: Դա անշուշտ վկայում էր այն մասին, որ քրդական քաղաքական միտքը շարունակում է քրդական

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 91, 92:

⁴⁵ Gunter M. M., նշվ. աշխ., էջ 145-146:

հարցի լուծման որոնումները տարածաշրջանում ստեղծված նոր իրողությունների համատեքստում:

Երկրորդ կարևոր իրադարձությունը 2004 թ. մարտին «Փարթի Ժյանի Ազադի Քուրդիստան» (ՓՄԱՔ) (Քրդստանի ազատ կյանքի կուսակցություն) կուսակցության ստեղծումն էր, որը կարճ ժամանակամիջոցի ընթացքում դարձավ ազդեցիկ քաղաքական ուժ: Նրա ծրագրային կարևորագույն դրույթն էր Իրանում աստվածապետության տապալումն ու ժողովրդավարական արժեքների հիմքի վրա դաշնային Իրանի ստեղծումը: Թեև ՓՄԱՔ-ի առաջնորդ Ռահման Հաջի Ահմադը պնդում էր, թե այդ կուսակցությունն անկախ կառույց է, սակայն որոշ ուսումնասիրողների և վերլուծաբանների կարծիքով այն «փակ» շփումների մեջ է Թուրքիայում գործող Քրդական աշխատավորական կուսակցության հետ՝ հանդիսանալով նրա քույր կազմակերպությունը⁴⁶: ՓՄԱՔ-ը ՔԱԿ-ի հետ համատեղ հենակետեր է ստեղծել Արևմտյան Իրանում, Թուրքիայի սահմանամերձ Քանդիլի լեռների շրջաններում: ՓՄԱՔ-ը և ՔԱԿ-ը անդամակցում են այսպես կոչված Քրդստանի Համայնքների Խմբին, որը պանքրդական մի կազմակերպություն է, որը ներգրավում է Թուրքիայի, Իրանի, Իրաքի և Սիրիայի քրդերին:

ՔԱԿ-ԲՄԱՔ օրգանական գաղափարական և քաղաքական կապի ցայտուն վկայությունն է ՓՄԱՔ-ի զինյալների մասնակցությունը Թուրքիայի հարավարևելյան շրջաններում Քրդական աշխատավորական կուսակցության կազմակերպած օպերատիվ գործողություններին:

Հյուսիսային Իրաքում ՓՄԱՔ-ն ունի 3000 զինյալ, զորակայաններ, ինչպես նաև հազարավոր համախոհներ, որոնք ընդհատակյա գործունեություն են ծավալում Իրանում՝ ձգտելով իրանական քրդերի մեջ ձևավորել միասնական ազգային ինքնագիտակցություն: Ռազմական գործողությունների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորումն ապահովում են Եվրոպայի քրդական համայնքները: Որոշ տվյալներով ՓՄԱՔ-ին զենք, զինամթերք ու ֆինանսավորում են տրամադրում նաև ԱՄՆ-ը և Իսրայելը: Ներկայումս, սակայն, Վաշինգտոնը

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 147:

ՓԺԱԲ-ը ներառել է ահաբեկչական կազմակերպությունների թվում՝ սառեցնելով նրա ֆինանսական հաշիվները:

ՓԺԱԲ-ը կողմնակից է Իրանի աստվածապետական համակարգը ժողովրդավարական դաշնային համակարգով փոխարինելուն, ինչպես նաև պաշտպանում է ոչ միայն քրդերին, այլև Իրանի ազերիներին, բալուջներին և արաբներին բարձր կարգի ինքնավարություն տրամադրելու գաղափարը: Այդ կուսակցության մեջ կանայք ևս խաղում են կարևոր դեր, և ըստ որոշ տվյալների՝ նրա կազմում գտնվող երեք հազար զինյալներից 45 տոկոսը կանայք են⁴⁷: ՓԺԱԲ-ը սերտորեն համագործակցում է «Կոմա գիվաքեն Քրդստան» և «Քրդստանի համայնքների միություն» կազմակերպությունների, ինչպես նաև մի շարք այլ կազմավորումների հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, Արևելյան (իրանական) Քրդստանի կանանց միությունը, Արևելյան Քրդստանի երիտասարդական միությունը, Ժողովրդավարական մամուլի միությունը և այլն:

Հարկ է նշել, որ ՓԺԱԲ-ի ազդեցությունը հետզհետե աճում է՝ դուրս գալով նաև Իրանի սահմաններից և տարածվելով հատկապես Իրաքի և Սիրիայի քրդերի վրա:

Ինչպես անցյալում, այնպես էլ ներկայումս քրդական հարցի խոցելի կողմն այն է, որ քրդերի մոտ առ այսօր գերիշխում է ցեղային և աշիրեթային մտածողությունը, որի անխուսափելի հետևանքն է դառնում նրանց մոտ միասնության բացակայությունը: Նրանց մոտ չկա նաև ընդհանուր ազգային հանրությանը պատկանելու գիտակցությունը: Որպես այդ բոլորի հետևանք՝ Իրանում քրդերի քաղաքական շարժմանն ընդհանուր առմամբ բնորոշ է միաբանության բացակայությունը: Քրդական հասարակության ղեկավարների՝ աշիրեթապետերի, շեյխերի, քաղաքական կուսակցությունների առաջնորդների միջև գաղափարների և գործողությունների միասնությունը բացակայում է: Որպես կանոն նրանք հանդես են գալիս միմյանց հակասող քաղաքական դիրքորոշումներով ու նպատակներով, առաջնորդվում են զուտ անձնական շահերով, իրենց սեփական հեղինակությունն ու դիրքերն ապահովելու գերակշիռ հակումներով: Իրանում քրդական

⁴⁷ Նույն տեղում:

շարժման բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ եթե քուրդ կուսակցական գործիչների հիմնական նպատակները սահմանափակվում են միասնական ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման և Իրանի կազմում ինքնավարության ստեղծման շրջանակներում, ապա ցեղապետ-աշիրեթապետերը, ցեղային համադաշնությունների առաջնորդները ձգտում են լիակատար անկախության: ԻԲԺԿ-ը, «Կոմալան» և ՓԺԱԲ-ը իրենց ծրագրերը մշակել են արևմտյան քաղաքական մշակույթի հենքի վրա, մինչդեռ երկրամասում իրական իշխանություն և ցեղերի վրա մեծ ազդեցություն ունեցող ցեղապետերը և շեյխերը ոչ միայն պատրաստ չեն համախմբվելու կուսակցությունների առաջադրած գաղափարների շուրջ, այլև հաճախ հանդես են գալիս դրանց դեմ: Կարելի է նույնիսկ անվարան ասել, որ գոյություն ունի անջրպետ քրդական ցեղային և կուսակցական վերնախավերի միջև:

Իրանական իշխանությունների կողմից քրդական կուսակցությունները դիտվում են որպես անջատողական, որոնց գործունեությունը կարող է հանգեցնել ոչ միայն երկրի ապակայունացմանը, այլև մասնատմանը: Թեհրանին առանձնակի մտահոգություն է պատճառել այն իրողությունը, որ 2006 թ. մարտին Էրբիլում ստեղծվեց Արևելյան Քրդստանի միացյալ ճակատ անունով մի կազմակերպություն, որի կազմի մեջ մտան ԻԲԺԿ-ը, Իրանական Քրդստանի Պայքարի կազմակերպում և Քրդստանի Հեղափոխական դաշինք կազմակերպությունները, որոնք ունեն սեփական զինված կազմավորումները, և նրանց զինյալներն Իրաքից թափանցում են Իրանական Քրդստանի տարածք՝ նրա ներքին քաղաքական իրադրությունն ապակայունացնելու նպատակով⁴⁸:

Ներկայումս Իրանի իշխանությունները որդեգրել են քրդերի հետ բացահայտ բախումներից խուսափելու ուղեգիծ: Կառավարության կողմից Քրդստանում իրականացվում են որոշ սահմանափակ բնույթի սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումներ, կառուցվում են ճանապարհներ, ստեղծվում են աշխատատեղեր և այլն: ԻՒՀ նախագահ Հասան Ռուուհանին Իրանի քրդաբնակ տարածաշրջանում աշխատում է իրա-

⁴⁸ Жигалина О. И. "Курды и иранский ядерный кризис".
<http://www.inetcommerce.ru/news59965.html>.

կանացնել որոշ ազատականացման քաղաքականություն: Նա անդրադարձել է երկրի փոքրամասնությունների հարցին՝ մասնավորապես շեշտելով դպրոցներում քրդերենի դասավանդման անհրաժեշտությունը⁴⁹:

Դրանով հանդերձ, անհրաժեշտության դեպքում իրանական իշխանությունները չեն խորշում նաև կտրուկ միջոցառումներից:

Կասկածից վեր է, որ Իրանի Իսլամական Հանրապետության քրդական քաղաքականությունը որոշակիորեն տարբերվում է Թուրքիայի վարած քաղաքականությունից, որտեղ այն բնորոշվում է իր կոշտ ու անհաշտ բնույթով: Իրանում քրդերենով իրականացվում են ռադիո և հեռուստատեսային հաղորդումներ, առկա են որոշ հնարավորություններ քրդերենով հրատարակությունների համար և այլն: Այդ բոլորը, սակայն, ունի խստիվ որոշված սահմաններ, որը քրդերին թույլ չի տալիս հայտնվել քաղաքական-իրավական դաշտում՝ որպես առանձին էթնոս:

Ներկայումս Իրանական Քրդստանը շարունակում է մնալ Իրանի Իսլամական Հանրապետության ամենաթույլ զարգացած շրջաններից մեկը: Շիական աստվածապետության պայմաններում որոշակիորեն սահմանափակվում են նաև իսլամի սուննիական ուղղության հետևորդ քրդերի իրավունքները: Համարվելով ընդհանուր իսլամական համայնքի՝ ումմայի անդամ՝ նրանք իրանական խորհրդարանում՝ մեջլիսում, չունեն նպատակայնորեն հատկացված տեղեր: Սուննի քրդերը չունեն նաև մզկիթներ: 1993 թ. Քրդստանի վարչատարածքային միավորի կենտրոնում՝ Սենենդեջ քաղաքում, կառուցվող սուննիական մզկիթը ոչնչացվեց շիա մոլեռանդների ձեռքով:

Իրանի Իսլամական Հանրապետության դիրքորոշումն Իրաքյան Քրդստանի ինքնավար շրջանի անկախացման հարցում բացասական է, քանի որ այն դիտվում է որպես իսրայելա-ամերիկյան նախագիծ: Բացի դրանից, Թեհրանի կարծիքով քրդական պետության ստեղծումը

⁴⁹ Abdullah Mohtadi. “The Case of Iranian Kurds: Under Rouhani Government Kurds Continue to Suffer”, Kurdish Policy Foundation, October 2, 2014<http://kurdishpolicy.org/2014/10/02the-case-of-iranian-kurds-under-rouhani...>, accessed April 4, 2015 (հղումը ըստ Michael M. Gunter, նշվ. աշխ., էջ 149).

կակտիվացնի Իրանի քրդերին: Առհասարակ Իրանի, Թուրքիայի, Իրաքի և Սիրիայի կառավարող շրջանները մշտապես համատեղ ջանքեր են գործադրում քրդական ազգայնականությանը հակազդելու ուղղությամբ, որպեսզի այն շփումներ չունենա իրենց երկրների քուրդ քաղաքական ընդդիմության հետ: Թեիրանը նաև մտավախություն ունի, որ քրդական գործոնը կարող է գործողության մեջ դրվել իր հնարավոր հակառակորդների կողմից:

Թեև Իրանում քրդերն առայժմ լուրջ զինված ելույթներ չեն ունենում, սակայն սովորաբար նրանց համեմատում են անթեղված կրակի հետ, որն ամեն վայրկյան կարող է բռնկվել:

Ներկայումս իրանական քրդերի ակտիվ քաղաքական կուսակցությունների մեծ մասը գտնվում է արտասահմանում, քանի որ, ԻԻՀ սահմանադրության համաձայն, այդ երկրում արգելված է քաղաքական կուսակցությունների գործունեությունը: ԻԻՀ կառավարության և արտասահմանում գտնվող քրդական կուսակցությունների միջև բանակցությունների բազմաթիվ փորձերը հայրենիք վերադառնալու վերաբերյալ ավարտվել են ձախողմամբ: Վտարանդիության մեջ գտնվող Իրանի քրդական կուսակցությունների ներկայացուցիչները կառավարության հետ բանակցությունների ժամանակ դնում են հետևյալ նախապայմանը. իրենք կվերադառնան հայրենիք միայն այն դեպքում, եթե ճանաչվեն և գործողության մեջ դրվեն քուրդ ժողովրդի իրավունքները:

BAYBURDYAN VAHAN

DEVELOPMENTS OF THE KURDISH QUESTION IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

After the 1979 Islamic revolution in Iran, the leaders of the Kurdish parties and organizations that had been in exile during the shah regime, returned to their motherland. One of the influential Kurdish parties, the Democratic Party of Iranian Kurdistan brought forth the following slogan: “Democracy to Iran, autonomy to Kurdistan”. But this demand for autonomy was rejected by the Islamic regime and its leader

Imam Khomeini with the argumentation that the idea of autonomy for small nations paved the way for separatism and segregation of Iran. Thus, the government brought forward the principle of the administrative and cultural so-called self-management of the regions populated by small nations. This was rejected by the Kurds and other small nations living in Iran. The negotiations between the Islamic regime and different Kurdish political forces brought no result and the confrontation between the two parties sometimes turned into armed clashes.

During the 1980-1988 Iran-Iraq war the Iranian government wanted peace in the Iranian Kurdistan as this would guarantee a stable and secure rear under conditions of war.

The article shows that there is no unity between the leaders of Kurdish society, they have quite different views concerning the needs of the Kurdish people and as a rule they represent political positions and objectives contradicting each other.

Presently the Iranian authorities have adopted a policy of avoiding apparent clashes with the Kurds. The government makes social and economic reforms in the regions populated by Kurds, they build roads, create jobs, etc. Hassan Rouhani, the president of the Islamic Republic of Iran tries to demonstrate a policy of some liberalization in the Kurdish regions.